

Egy sajátos szócsoport keletkezésmódjáról

1. Gondolatébresztő, érdekesítő olvasmány „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”. Már az első kötet gazdag anyaga is újabb kutatásokra serkenthet. Az itt következő ötlet kifejtése is e szótár hathatós segítségével vált lehetővé.

A szó genezise rejtély. Eltekintve egy kicsiny csoporttól, a szavak sokaságának keletkezési módja nem deríthető fel. A kivételt képező kategória, az úgynevezett belső keletkezésű szók létrejöttének mikéntje azonban megvilágítható. Mindegyikükben jelen van – hangsúlyozottabban vagy visszavontabban – a valóság valamely mozzanata, amely a szóteremtés körülményeire is rámutat.

Az indulatszavak spontaneitásukban, a gyermeknyelvi szavak hangképzési meghatározottságukban, a hangutánzó és állathívó, -űző, -terelő szavak transzponáló jellegükben megannyi látható, mérhető, érthető, kiszámítható valóságelem nyelvi megformálását, egy adott szóalkotási lehetőség realizálását jelentik. A fájdalom önkéntelen kiáltásra készítet, a kicsi gyermek csak ajkával tud szótagokat formálni, a hanggal járó természeti jelenségeket „lekottázza” az ember. Az így alakult szavak a legkülönbözőbb nyelvekben is egybecsengenek.

A fenti csoporthoz tartoznak a hangfestő vagy hangulatfestő szavak is. Elnevezésük azonban – láthatóan – nem egyértelmű, s világra jöttük körülményei sincsenek pontosan tisztázva. Noha a valóságelem bennük is jelen van, szerepe már lényegesen korlátozottabb s egyben áttételesebb is. Hanggal hangot visszaadni, utánózni – ez még a valóság azonos szférája, hanggal festeni – már lényegesen önkényesebb eljárás (Rimbaud szonettje), ugyanakkor logikailag is, esztétikailag is magasabb rendű tevékenység, a valóság egyik közege egy lényegétől különböző, más minőségű közegben tükröződik. Hogy azonban a teljes szakadás még nem következett be a „táj és képe” között, annak az is bizonyítéka, hogy a szavaknak ebben a kategóriájában is érzékelhető a kapcsolat az alak és a jelentés között, bármely nyelvről van is szó.

E szavak egy kis töredékére pontosan talál e „hangfestő”, (vagy az orosz звукописательный = leíró) terminus technikus, azaz az elnevezés rámutat a nevezettek születésének körülményeire is. Ez az észrevétel abban az esetben érvényes: a) ha elfogadjuk, hogy egyes szavak ténylegesen „hangfestés” útján keletkezhetnek; b) ha a hangok sajátos csoportosulását „festés”-ként fogjuk fel; c) ha a „festés” sajátosságai egy egész szócsoportban érvényesülnek; d) ha a „festés” eljárásának kialakulásában feltételezünk egy speciális valóságglátást, s egy ebből következő különleges szóalkotási hajlamot.

ERDŐDI JÓZSEF írja: „Az Indogermanische Gesellschaft Innsbruckban rendezett ülésén rámutattam arra a panlinguistikus sajátosságra, hogy a hangutánzó és gyakorta a hangfestő szavak is kiindulásukkor CVC képletűek számtalan nyelvben, és ebből feltételezhetően minden nyelvben.” – (MNY. LXIV, 504.) Nos, ebbe a képletbe sok a behelyettesíthető hang, nagy a variálási lehetőség a szélső C tagokat illetően. Különös szóbokor alakul abban az esetben, ha például a két mássalhangzó megegyezik. A CVC hangszerkezetű szavakkal – amennyiben a szélső tagok azonos mássalhangzók – szimmetriát lehet

kifejezni, mértani idom, mint háromszög „festhető”, „rajzolható” meg, melynek két szárát a kezdő és a záró C, csúcsát a V jelöli: $c \underset{\wedge}{\overset{v}{c}}$. A szó hangtestének kottaképe is szimmetriát ad: , amiként az oszcillográf rajza is.

Ez a gondolat – csírájában – egy korábbi cikkemben is felvetődött: „A *kukk*-nak ’egyenesen, magasan fölfelé’ jelentése mellett ilyen jelentését is kiolvashatjuk az adatokból: ’keskeny ívű, meredek szárú, parabolikus pálya megtétele’, mely pálya a kúpkeresztmetszet területének rajzát idézi elénk. Ez a jelentés bizonyos térszínformák: kiemelkedések, kupacok, dombok, hegyek alakját pontosan jellemzi.” (MNY. LIX, 74.)

Érdekes eredményt adott a hasonló hangszerkezetű szavak vizsgálata. A CVC képlet alkalmazásával (melyben a szélső tagok azonos mássalhangzók) felhasználva, illetőleg behelyettesítve valamennyi magánhangzót és mássalhangzót, szólistát készítettem. Kihúztam a jelentés nélküli hangsorokat, majd elvégeztem a fennmaradó szóanyag analizálását, s ennek alapján – azt hiszem – igazolást nyert feltételezésem. Ezek szerint a $C_1 V C_2$ ($C_1 = C_2$) struktúrájú szavak a magyar nyelvben gyakran jelentenek a ’felszínből kiemelkedő, kiugró, abból kiinduló és oda visszatérő valami’-t.

A vizsgálatot nem terjesztettem ki más nyelvekre – a rokon nyelvekre sem. Nem valószínű, hogy az indoeurópai nyelvekben – amelyekre a CV szókezdet kevésbé jellemző – kialakult volna egy ilyen szóteremtési mód. A finn mássalhangzó-rendszer lényegesen szegényebb a magyarénál, kisebb a szókezdő mássalhangzók száma, de így is figyelmet érdemelnek például k + magánhangzó + k szerkezetű szavai. Mivel a finnugor alapnyelvből hiányzó szókezdő mássalhangzók gyakoriak e szócsoportban, véleményem szerint a magyar nyelv külön életében keletkezettek ezek a szavak. Egyikük-másikuk esetében nem zárható ki a finnugor származás, de ezzel kapcsolatban csupán annyi állítható, hogy létezett esetleg egy ősi szóalkotási szemlélet, lehetőség, amely a magyar nyelvben különös erővel érvényesült.

De lássuk végre a sokat emlegetett szavakat (előbb felsorolásszerűen, majd külön-külön szemügyre véve őket): *búb*, *babug*, *csecs*, *csúcs*, *csűcs*, *dudor*, *gége*, *góg*, *gógány*, *guggol*, *kukk*, *púp*, *tető*.

2. 1. A *búb*-ra 1138/1329-ből idéz adatot a TESz. A szót a *púp* szóhasadásos változatának tartja, de a N. és R.-beli *buba*, *buba*, *bóba* előfordulások alapján az elvonás lehetőségét sem zárja ki. A szó szerinte „hangutánzó-hangfestő eredetű”; török és perzsa származtatása téves. A származékok közül a *búboz* és a *búbos* alakulatokat említi. Az erdélyiek között járatos a *megbúbol* ’megcibálja; ütögeti az üstökét’ fejlemény is. A szótár a *búb* szó következő jelentéseit adja meg: 1. ’dudor’; 2. ’félgyapjú szövet’ (amely egy közbülső, ’a len gubója’ jelentésen keresztül érthető meg); 3. ’madár fején levő taraj, 4. ’női fejdísz’; 5. ’tollforgó, tollbokréta’; 6. ’fejtető’. – Az adatok és a jelentések önmagukért beszélnek. Amennyiben a szó a *púp* alakváltozata (akkor persze a *púp* korábbi előfordulását is dokumentálni kellene), nincs szükség elvonásra. Az egy szótagú alapalak eleve valószínűbbnek látszik, a *búbos*, *búboz*, *búbol* származékok is ellentmondanak az elvonásnak. A *buba*-féle alakulatok szóvégi *a*-ja lehet kicsinyítő képző vagy elhomályosult birtokos személyrag, mint az *epe*, *mája*, *gége* stb. szókban. – A *búb* jelentésben rokona a *púp*-nak, de nem azonos vele; szövegekben nem cserélhetők fel egymással. A *búb* főnévnek feltűnően kevés a képzett származéka (egy melléknév, két ige), ez a szó viszonylag fiatal korára vall. *Bubos* formában tulajdonnévként is előfordul 1485-ben (SzófSz.).

A szó kiterjedt rokonságából a *buborék*, *bugyborék*, *bibircsók*, *bóbita* szavakat említi a TESz. A *buborék*-ra 1580-ból idéz adatot, a korabeli forrás a jelentést is megadja: „*Boborek*: fityemonya: hoyagochka az vysznek Theteyen”. A *bibircsók* 1570–1580-ból való forrásban szerepel először. Jelentései: 1. 'daganat'; 2. 'buborék'; 3. 'szemölcs'; 4. 'pattanás'. Az 1647-ben felbukkanó *bóbita* 1. 'tekert haj'; 2. 'búbosan felálló tollcsomó némely madár fején'; 3. 'fészkes virágokban a magon nőtt repítő képződmény' jelentésű. – Az adatokhoz itt nincs sok hozzáfűzni való, csupán annyi, hogy e szavak alapjául b + magánhangzó + b tő szolgálhatott, a származékok furcsa szabálytalansága pedig jellemző a hangfestő szavakra (vö. BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR, A magyar nyelv története. Bp., 1967. 314).

2. Elavult szóként tárgyalja a TESz. az 1685-ből adatolt *babúg*-ot, amely a korabeli értelmezés szerint „Tsóts bimbo” jelentésű. „Valószínűleg származékszó, az alapszó azonban nincs kellőképpen tisztázva” – állapítja meg. Hangtani okokból elveti a *búb*-ból történő eredeztetést, s nem fogadja el a *bab* idevonását sem. – Véleményem szerint e szó töve és jelentése alapján joggal sorolható az itt tárgyalt hangfestő kategóriába.

3. A *csecs* ~ *csöcs* már meglehetősen korai forrásokban (1181 ?) is szerepel. Mind a TESz., mind a SzófSz. megkérdőjelezi a legrégebbi adatokat személynév, illetőleg helynév mivoltuk tisztázatlansága miatt: A TESz. a szó 1. 'női emlő'; 2. 'tőgy'; 3. 'korsó előrenyúló kifolyója' jelentéseit adja meg. A *csecs* – szerinte – gyermeknyelvi szó, ősi örökség a finnugor korból vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett fejlemény. Foglalkozik e szóval „A magyar szóképzlet finnugor elemei” is, megemlíti néhány idevonható finnugor megfelelést, majd megállapítja: „A fenti szók dajka-, illetőleg gyermeknyelvi jellegűek. Ezért nem tudjuk eldönteni, hogy genetikai kapcsolat van-e közöttük, avagy az egyes nyelvek külön élete folyamán keletkezett szókkal van-e dolgunk. Ilyen eredetre utal a magánhangzó-megfelelés szabálytalansága. Gyermeknyelvi eredetük mellett szól az a körülmény is, hogy hasonló hangalakú szók más nyelvekben, ill. nyelvcsaládokban is vannak.” A *csecs* főnévnek egy melléknévi (*csecses*) és egy igei (*csecsérész*) származékát említi a TESz. – Hangtete és jelentése alapján ezt a szót is a szerves szóegyüttesbe tartozónak gondolom.

4. A *csúcs* szóra 1427-ből idéz megkérdőjelezett helynévi adatot a TESz. A szó jelentései: 1. 'valaminek a hegye'; 2. 'valaminek a legmagasabb, kiálló része'; 3. 'dudor'; 4. 'csúcspont'; 5. 'gúla'; 6. 'valaminek' a kinyúló része'; 7. 'valaminek a csücske'; 8. 'bibe'. „Valószínűleg ősi hangfestő szó a finnugor korból” – állapítja meg a továbbiakban a szótár. A hangfestő eredet miatt azonban – egyetértésben a MSzFE.-vel – nem tartja biztosnak a rokon nyelvi adatok összetartozását. A végső konklúzió szerint „a magyar jelentés-változatok egy eredetibb 'kiálló, kinyúló rész' jelentésből érthetők.” A *csúcs* főnév származéka a *csúcsos* melléknév (1452-ben személynévként fordul elő) és a *csücsosodik* ige. – A *csúcs* rokonsága körébe tartoznak a szótár szerint a *csicsóka*, *csucsor*, *csucsorodik*, *csücsök*, *csücsörít* szavak is. – Többségüknél a tő *cs* + magánhangzó + *cs* szerkezete és a megadott jelentések nem mondanak ellent feltételezésemnek.

5. A *csűcs* legkorábbi előfordulásának éve: 1672. Jelentése: 1. 'csúcs'; 2. 'csücsök'; 3. 'a korsó szájának kiálló része'. – A 'valaminek kihegyesedő, elnyúló vége' jelentésű *csücsök* szóra 1782-ből került elő az első adat. A TESz. szerint ez a szócsalád hangrendi átcsapással keletkezett. „Alapja, a R. és N. *csűcs* a *csúcs* magas hangrendű párjaként jött létre, s a mély hangrendű változattal szemben kisebb, hegyesebb csúcsot jelölhetett.”

6. „Hangfestő eredetű szócsalád – nyilatkozik a *dudorodik* szóról és rokonságáról (*dudorog*, *dudorít*, *dudor*) a TESz. A szó 1792-ben bukkan fel először írásos formában ’düdörödni, döllyedni, düllyedni, kiállani’ jelentésben. Származéka a *dudorodás* főnév. Az 1710-ből előkerült ’guggol’ jelentésű, *dudorog*-gal kapcsolatban megjegyzi a szótár, hogy „jelentésében a feltehető eredeti képzet a dagadás fogalmától a csomósodás, összehúzódás irányába módosult”. Az 1219/1550-ből idézhető *Dudorc*, *Dodor* személynévek, idetartozását kétségbe vonja. – Ez a szó problematikusabb az előzőeknél, noha a feltehető, de ki nem mutatható tő, a *dud* – alakilag megfelel a *búb*, *csúcs*-féle konstrukciónak, a ’kidudorodik’ jelentés is támogatja elgondolásunkat. Ha már az alapszó nincs meg, a származékokban lehetne egyezés, s a *búbos*, *csúcsos* analógiák alapján *dudos* alakulatot várnánk, helyette viszont csak egy képzőbokros ige, a *dudorodik* jelentkezik. Ennek alakulásmódját megvilágíthatja a hasonló szerkezetű *domborodik* szó elemzése. A TESz. szerint e szó alapja a *domb* főnév, „amelynek -r képzős *dombor* származéka korábban feltehetően igenévszó lehetett.” Ahogy a *domborodik* visszavezethető a *dombor* alakon át a *domb*-ig, ugyanúgy a *dudorodik* is eljuthat – a korai *Dodor* személynév tekintetbe vételével – a feltételezhető ’felületből kiugró térszínforma, daganat’ jelentésű kihalt **dud* (**dod*) alapszóig.

7. A *gége* először személynévként jelentkezik 1138/1329-ben *Gegu* alakban. Rendkívül változatos formákban él a továbbiakban; a *gőg*, *gég*, *Géga*, *Góga*, *giga*, *gága* stb. sor szemlélteti a sokféleséget. Jelentései: 1. ’légső, nyelőcső, gégefő’; 2. ’artéria’; 3. ’cső’; 4. ’egy fajta tésztaétel, guba’. A TESz. szerint a *gége* „hangutánzó eredetű... Hangalakja eredetileg az emberek vagy a madarak, főként a ludak kiáltozását jeleníthette meg... Így talán eredetében, de a hangutánzás síkján mindenképp összefügg a *gágog* igével. Szorosan összetartozik továbbá a *gőgicsél*-l. Szóhasadással különült el tőle a *gőgös*, *gőg*. A szóvégi magánhangzó alaktani szerepe nem világos; birtokos személyrag, kicsinyítő képző vagy igenévképző egyaránt lehet. – Az 1. jelentés érintkezésen alapuló névátvitellel jött létre úgy, hogy a hangot kifejező szót alkalmazták a hangképzés szervére. A többi jelentés hasonlóságon alapuló névátvitel eredménye. Hangfestő szóként való magyarázata nem valószínű. Uráli egyeztetése nem fogadható el. Mongol és török származtatása téves.” – Nem tartom megnyugtatónak a szótár állásfoglalását. Kétlem, hogy a *gége*, a „hangszer” az általa képzett hangok, az emberi kiáltozás, a libagágogás révén nyerte volna nevét, habár ilyen fajta elnevezés előfordul (pl. *szültü*). A szóvégi magánhangzó csak abban az esetben lehetne igenévképző, ha a szó igei szerepkörben is előfordulna. *Gégek*, *gégész*, *gég*-féle verbum finitumok nem ismeretesek, csupán az TESz. idézte népnyelvi „*gége* libám, *gége*” adataiban gyanakodhatunk elbeszélő múlt egyes szám 3. személyű ragozott igré. A kicsinyítő képző feltételezése a nehezen megfejthető végződés megszokott, kényelmes minősítése. Tekintve, hogy a testrésznevek között akad hasonló problematikájú szó (*vese*, *epe*, *zusa*, sőt *mája* nominativusok), feltehető, hogy a *gége* is ebbe a sorba illeszkedik. Ebben az esetben a szóvégi -e – minden valószínűség szerint – elhomályosult birtokos személyrag. A végső magyarázat a *gége* alapszava szófaji mibenlétének függvénye, de ebben a fogas kérdésben – sajnos – a korai személynévi előfordulások sem döntenek, mivel végső magánhangzójuk éppúgy lehet sorvadó hang, mint kicsinyítő képző, sőt igenévképző is (*Gegeu*).

8. A problémákat támasztó *gége* vizsgálatába be kell vonnunk a *gőgös* (?*Gugus* 1219/1550) és *gőg* (*gegheth* 1456 k.) szavainkat is. A TESz. 1. ’kiálló gégejű’ és

2. 'kevély, büszke' jelentéseit adja a *gőgös*-nek, 'büszkeség, kevélység' jelentésűnek tartja a *gőg*-öt. Megállapítása szerint: „a *gőgös* melléknév valószínűleg a számos alakváltozattal rendelkező *gége* főnévnek -s melléknévképzős származéka. A *gőg* e melléknévből való elvonás lehet. Minthogy maga a *gőg* is már igen korán előfordul átvitt értelmű 'kevélység, büszkeség' jelentésben, feltehető, hogy a jelentésváltozás párhuzamosan következett be mind a *gőgös*-ben, mind a *gőg*-ben. Vannak olyan nyelvtörténeti adatok, amelyekben ez az átmenet mintegy tetten érhető; vö.: ... 1575: »Az *gőgét* mutatá a királynac...«; 1748: »kiülő *gőggel*...« A jelentésváltozás alapja tehát a kiálló *gége* képzete volt: annak áll ki a *gégéje*, aki büszkeségből fenn hordja a fejét.” Megjegyzi még a szótár, hogy a *gőgős* szó – eltekintve a bizonytalan tulajdonnévi adattól – csak későről adathozható, ezért a *gége* szóval való kapcsolata nem tekinthető teljesen biztosnak, „és lehetséges, hogy csupán a *gége* R., N. *gőg* alakváltozatának -s melléknévképzős származékát kapcsolta össze CzF. szótára a 'kevély' jelentésű *gőgös*-sel.” – Ha a *gőg* a *gége* alakváltozata, akkor a TESz. *gégé*-vel kapcsolatos állásfoglalása alapján a *gőg* hangutánzó. – Véleményem szerint valószínűbb, hogy a kiálló, kidudorodó testrész a *búb*, *púp*, *csecs*, *csúcs* mintájára hangfestés útján kapta a *geg* ~ *gőg* nevet, s az eredeti testrésznévből fejlődhetett a 'kevélység' jelentésű *gőg*-szó. Feltevésemet erősíti e feltűnő testrész más elnevezése is, így az 1799-ből adatolt *ádámcsutka* és az 1533-ból való 'gége' jelentésű „Adam almaia”, mellyel kapcsolatban a következőket jegyzi meg a TESz.: „Az olykor nagyon is erősen kiálló, szögletes pajzsporcra a magyar népi szemlélet szerint található lehetett az *ádámcsutka* kifejezés, mint a gömbölyű, sima felületű alma képét idéző *ádám almája*.”

9. Ismeretlen eredetű szócsaládnak tartja a TESz. az 1792-ből adatolt 1. 'vesszőből font kémény'; 2. 'kemence' jelentésű *gógány*, valamint az ugyancsak 1792-ből előkerült „gótz, melly alatt tüzelnek” jelentésű *góg* szavakat. Megkérdőjelezi az 1281-i *Gogan* személynevet. A szótár szerint a *gőg* elvonással keletkezhetett a *gógány*-ból. „A *Gógány* személynév, ha egyáltalán ide tartozik, esetleg tréfás névadással alakult. – A *gógány* németből való eredeztetése kevésbé valószínű. – Nyelvjárási szók.” – Meglehetősen bizonytalan tehát az etimológia. A kétségkívül létező *gőg* szó hangalakja és jelentése ('kémény, azaz valami kiugró, szembetűnő tárgy') alapján viszont besorolható a tárgyalt szócsoportba.

10. 1548-ból való a *guggol*-ra vonatkozó első adalék. A TESz. e szó következő jelentéseivel számol: 1. 'csúfol, gúnyol'; 2. 'guggoló helyzetben van'; 3. 'szunyókálva bóbiskol'. Nyelvtörténeti forrásokból adathozható a 1. 'nevetséges'; 2. 'guggon ülő' *guggos*; a 'guggol' jelentésű *gugg* ige meg a 1. 'guggoló helyzet'-et és 2. 'gúny'-t jelentő *gugg* főnév. „Valószínűleg hangfestő eredetű szócsalád... Összefüggésben lehet... a *kuksol*... stb. szócsaláddal. A *gugg* ige és főnév valószínűleg elvonás, de esetleg azonos az eredeti hangfestő tövel... A *guggol* 1. jelentése az eredetibb 2. alapján fejlődhetett ki. A névátvitel alapja alkalmasint az lehetett, hogy a csúfolást guggoló mozdulattal, kidomborított üleppel is kifejezheték... Mindenesetre feltűnő, hogy a konkrét jelentés viszonylag későn bukkan fel... Finnugor egyeztetése, török és olasz származtatása téves... A *guggos* és a *gugg* ige elavult” – írja a TESz. – A *gugg* szó hangalakját és fejleményeit tekintve beiktatható a tárgyalt együttesbe, noha nem társul nyomban hozzá a 'kiemelkedő, kidomborodó valami' képzete. A lekuporodó, guggoló, guggon ülő élőlény feszülő, domborodó testrésze lehetett a *búb*- és *púp*-féle szavak ösztönös analógiás hatására a *gugg* szó alakulásának szemléleti alapja.

Mivel a TESz.-nak még csak az első kötete jelent meg, a következő szavak elemzésénél nem vehetem igénybe segítségét.

11. A magas jelentésű *kukk* szó adatait a MTsz., a SzamSz., a CzF., a BALL. és az ÉrtSz. tartalmazzák. Személynévként 1649-ben fordul elő, földrajzi névként is találkozunk vele. (Vö. MNy. LIX, 74.) – A *kuk* ~ *kukk* szófaji mibenléte bizonytalan, feltehetően melléknevesült főnév. Legtöbbször ragos alakulatban, határozóként (*kukra*, *kukabbra*) bukkan fel. Származékai közé tartoznak a *kukkos* 'magas' melléknév, a *kukkaz* 'sárgolyót dob föl a vessző végéről' és *kukóz* 'hegyes tetejét csinál (boglyának)' igék. – A MNy.-beli fentebb jelzett cikkemben az adatok összesítése után az 'egyenesen, magasan fölfelé' jelentés mellett 'keskeny ívű, meredek szárú, parabolikus pálya megtétele' jelentést is tulajdonítok e szónak. Szamba véve a lehetséges etimológiákat megjegyzem: „Végül is nehéz állást foglalni a *kukk* eredetét illetően. A körülmények tekintetbe vételével finnugor származtatása valószínűtlen. Elképzelhető, hogy önálló magyar fejlemény, belső keletkezésű, expresszív tájszó. De legelfogadhatóbb a románból való átvétel feltevése.” – Tárgyalt kategóriánkba formai és tartalmi adottságaival egyaránt beletartozik a *kukk* is, keletkezésében szerepet játszhatott a nyelv festői, valóságot megmintázó adottsága. Mindezek alapján a származás kérdésében ma már inkább a második helyen szereplő feltételezést tartom valószínűnek.

12. 1506-ból idézi a SzófSz. a *púp* szót mint személynevet. A 'vég, csúcs' jelentésű szóról megjegyzi, hogy finnugor származtatása „nem meggyőző, hasonlók más nyelvekben is”. Származékai közül az 1408-ban feljegyzett *púpos* adat személynév, a *púpoz* ige a XVII. század második felében szerepel először forrásokban. – E szó származékaival együtt a köznyelv jól ismert szócsaládja, egész mivoltában jellegzetes tagja a hangfestő szócsoporthoz.

13. A *tető* jelentése 'valaminek a csúcsa, felső széle' – állítja a SzófSz., és 1256-ból, valamint Anonymustól (*Tetőlten*) idézi első helynévi előfordulásait. Eredetével kapcsolatban megjegyzi, hogy „az elavult és ismeretlen eredetű *tetik* 'látszik, feltűnik' igeének igeneve: ami messziről látszik, feltűnik.” Származékai közül a *tetéz* igét és a *tetőzet* főnevet említi, s a szót egybeveti a *tetszik*, *tettet* igékkel, amelyek ugyancsak a *tetik* ige származékai. – A *tet-* szó lehet esetleg a tárgyalt szóalkotásmód eredménye, s így önálló, magyar nyelvi alakulat is. Nehézséget jelent, hogy az alapszó igei eredetűnek tűnik, s hogy a *tő*alak (*tet-*) nem fordul elő. Nem lehetetlen, hogy nomenverbummal állunk szemben. Ebben az esetben a *tető* -ő-je nem feltétlenül igenévképző, lehet denominalis nomenképző is. Sem a *tető*, sem a *tetőzet* származékokban nem érződik a cselekvés mozanata, a szavak nem dinamikus, hanem statikus képzeteket ébresztenek. Ezen megfontolások alapján sorolom e szót a speciális térszínformát jelölő CVC szerkezetű szavak csoportjába.

3. 13 szót vontam tehát vizsgálódásaim körébe, bár végső elemzésben ez a szám csökken. (A *csúcs* a *csúcs* származéka, a *búb* esetleg egy töről sarjadt a *púp*-pal, a *gége* és a *gőg* is összetartoznak. Korai önállósodásuk indokolja külön tárgyalásukat.) Nem volt célom az idevonatkozó teljes irodalom számbavétele, hiszen új etimológiákat adni sem volt szándékomban. Csupán egy szóalkotási lehetőség megvalósulásához kerestem példákat, s ezek többsége a szakirodalomban érvényes megfejtésében is igazolni látszik ötletemet.

A tárgyalt szavak egy része korai forrásokban tulajdonnévként (személy- vagy földrajzi névként) szerepel. Régi névadási módra vall a feltűnő tulajdonság alapján történő megnevezés akár a szó főnévi, akár melléknévképzős alakjával.

A 13 szóból csak 10 (*búb, csecs, csúcs, csűcs, gég, gőg, góg, gugg, kukk, púp*) adja a CVC képletet, a többi 3 (*babug, dudorodik, tető*) esetében CVC szerkezetű önálló tőalak nem szerepel az adatok között. Az első előfordulások mellett a mai alakulatok sem felelnek meg minden esetben a CVC formulának. A szavak testesülése természetes folyamat, kérdéses csak az eredeti tőalak szerkezete lehet. Véleményem szerint a CVC mintára létrejött szavakhoz már létrejöttük idején agglutinálódhattak különböző toldalékok, a pusztá mássalhangzós tőhöz pedig az erőteljesen érvényesülő analógia hatására – némely esetekben – szóvégi magánhangzók csatlakozhattak.

A magyar nyelv hangrendszerét távolról sem meríti ki ez a szóalkotási eljárás, különösen szűkkörű a mássalhangzók alkalmazása. Míg a rendelkezésre álló 14 magánhangzóból 9-cel is találkozunk (*a, e, é, ó, ö, ő, u, ú, ű* – legtöbbször, 6-szor az *u* és *ú*-val), addig a 25 mássalhangzóból mindössze 7 (*b, cs, d, g, k, p, t*) fordul elő, közülük azonban a *b* kétszer, a *cs* háromszor és a *g* háromszor. A szavak közül 7-ben hosszú a magánhangzó, a szóvégi mássalhangzó 2 esetben hosszú is lehet. A magánhangzók felhasználásával kapcsolatban különösebb észrevételt nem lehet tenni, a mássalhangzók alkalmazásánál viszont megfigyelhető a réshangok teljes hiánya. Az egyetlen affrikáta mellett csak zárhangok fordulnak elő. A rövid időtartamú, határozott képzésű mássalhangzók által közrefogott magánhangzóval alkotott szó pontosabban, pregnánsabban megrajzolja, kifejezi a valóság ábrázolandó tárgyait. A hosszúság-rövidség kérdése bonyolult hangtörténeti-alaktani problémák sorát vethetné fel (nyúlás hangsúly hatására, pótló nyúlás, időtartamcsere stb.). Az expresszív szók hatalmas, sokszor kibogozhatatlan rokonságú rengetege sok olyan „szabálytalanság”-ot mutat, amelynek miért?-jére nehéz lenne választ adni.

A tárgyalt szócsoport néhány tagja (*babug, góg, kukk*) nem ismeretes a köznyelvben. Lehetséges, hogy a régi nyelvben vagy a népnyelvben akadnának még ide vonható szavak.

4. BERCZKI GÁBOR írja a MSzFE.-ről szóló ismertetésében: „... Azt viszont, hogy melyik szó tartozik a hangfestő kategóriába, sok esetben az egyes kutatók szubjektív benyomása dönti el. Érdemes lenne a MSzFE. munkatársainak külön is foglalkozni ezzel a kérdéssel, s megpróbálkozni a hangfestő kategória konkrétabb körülhatárolásával.” (NyK. LXX, 450.)

A fentiekben egy sajátos szócsoport keletkezésmódját kíséreltem meg „konkrétabb, egzaktabb” alapról kiindulva megmagyarázni.

